

Василь Васильович ЯГУПОВ,
доктор педагогічних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту ПТО НАПН України

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ

Охарактеризовано основні методологічні підходи до обґрунтування професійного розвитку особистості фахівця, пріоритет надано суб'єктно-діяльнісному підходу, який водночас враховує вимоги багатьох інших підходів (особистісного, діяльнісного, системного, суб'єктного, компетентнісного) і методологічних принципів (єдності свідомості та поведінки, особистості та діяльності, суб'єкта та діяльності тощо). Водночас особистість (як соціальний суб'єкт) і фахівець (як професійний суб'єкт) знаходяться в творчій єдності, мають безпосередній вплив один на іншого та безпосередньо взаємозумовлені між собою. Стисло представлено професійний розвиток особистості фахівця та охарактеризовано його основні чинники – біологічний, соціальний, виховний і діяльнісний.

Визначено основні етапи професійного розвитку особистості фахівця та стисло охарактеризовано їх зміст. Наголошено, що такий розвиток має суб'єктно-професійний характер, що представляє процес розвитку особистості, як соціального суб'єкта, в професійному середовищі як професійного суб'єкта. Такий розвиток орієнтований на актуалізацію духовного, когнітивного, професійного та фахового видів потенціалу як конкретного фахівця у професійній діяльності та на досягнення суттєвих результатів у цій діяльності.

Ключові слова: *особистість фахівця; професійний розвиток; чинники професійного розвитку; етапи професійного розвитку; суб'єктно-професійний розвиток; професійна діяльність.*

Yagupov Vasyl Vasyliovych, Doctor of pedagogical sciences, professor, Leading scientific research fellow of the Professional Technical Education Institute, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

METHODOLOGICAL BASES FOR THE SPECIALIST'S PERSONALITY

PROFESSIONAL DEVELOPMENT

The article characterizes the main methodological approaches to the substantiation of the specialist's personality professional development. The priority is given to the subject-activity approach, which simultaneously considers demands of many other approaches (personality-oriented, activity-oriented, systematic, subject) and methodological principles (unity of consciousness and behavior, personality and activity etc). At the same time, personality as (as social being) and specialist (as professional being) are in the creational unity, have direct impact on each other and directly interact with each other as well as are interrelated with each other. The article also briefly presents specialist's personality professional development and characterizes its main factors – biological, social, educational, and activity related. It sets out the main stages of the specialist's personality professional development and briefly characterizes its contents. It stresses that such development is subject professional in nature, which presents the process of the personality development as that of a social being in the professional environment as a professional being. Such development is oriented at the actualization of spiritual, cognitive and professional strength of certain specialist in the professional activity as well as at achievement of essential results in this activity.

Key words: *specialist's personality; professional development; factors of professional development; professional development stages; subject professional development; professional activity.*

Актуальність статті. Провідні суб'єктні якості особистості у цілому, так і професійно важливі якості особи як фахівця формуються в процесі набуття професійної освіти, закріплюються/розвиваються/вдосконалюються/підвищуються безпосередньо в процесі професійної діяльності та вирішення конкретних фахових завдань, актуалізуються в процесах професійного становлення та розвитку як суб'єкта професійної діяльності. У зв'язку з цим у психологічній і педагогічній науках проблема методологічних засад професійного розвитку фахівця, як суб'єкта професійної діяльності, є актуальною системною науковою методологічною, теоретичною і методичною проблемою.

Мета статті: обґрунтувати методологічні засади професійного розвитку

особистості фахівця.

Результати останніх досліджень. Проблема професійного розвитку фахівця є однією з вузлових у психології праці, професійній педагогіці, психології професійного розвитку та психології діяльності, над розв'язанням якої активно працюють А.О. Деркач, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, Т.В. Кудрявцев, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна та ін. Окремі аспекти цієї проблеми знаходять своє відображення в концепції професіоналізму (О.О. Бодальов, Є.О. Климов, А.О. Реан, В.Д. Шадриков та ін.). Водночас недостатньо уваги звертається, на нашу думку, на обґрунтування провідної методологічної думки – інтегральної єдності особистості та фахівця та вплив цієї інтегральності на розвиток фахівця як суб'єкта професійної діяльності – професіонала.

Виклад основного дослідницького матеріалу. Центральною категорією, яка відображає професіоналізацію особистості фахівця, тобто розкриває цілі, зміст й основні етапи взаємодії особистості та професії, поступове набуття особистістю фахового досвіду, вдосконалення фахових теоретичних знань, практичних навичок і вмінь, професійно важливих якостей, тобто становлення справжнім суб'єктом професійної діяльності, є *професійний розвиток*: «...зміни психіки в процесі освоєння і виконання професійно-освітньої, трудової та професійної діяльності» [6, с. 333]. Ця категорія є провідною у психології праці та професійній педагогіці, яка розкриває, на нашу думку, професійне дозрівання, формування, вдосконалення, саморозвиток і самовдосконалення суб'єкта праці. Початок професійного розвитку слушно пов'язується з моментом «...прийняття людиною професії та включення в процес її освоєння» [5, с. 30].

Проблему професійного розвитку активно досліджували та продовжують досліджувати А.О. Деркач, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, Т.В. Кудрявцев, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна та ін. Аналіз результатів наукових досліджень і змісту наукових праць цих та інших дослідників показує наявність спільних рис і певних відмінностей в їх методологічних підходах до розуміння сутності професійного розвитку фахівців. Відмінності в їх підходах представлені у таблиці 1, аналіз яких свідчить, що навіть між провідними науковцями немає

одноставності в з'ясуванні суті професійного розвитку фахівців.

Таблиця 1

Відмінності методологічних підходів науковців до професійного розвитку фахівців

№ з/п	Форми професійного розвитку	Об'єкт розвитку	Основа професійного розвитку	Основні представники
1	Професійне становлення	Особистість	Соціум, провідна діяльність	Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, Т.В. Кудрявцев, А.К. Маркова, Ю.П. Поваренков
2	Професіоналізація	Суб'єкт діяльності	Рівні успішного виконання діяльності	Л.М. Мітіна, А.Р. Фонарев та ін.
3	Особистісно-професійний розвиток	Зріла особистість	Самоактуалізація	А.О. Деркач, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова та ін.

Водночас методологічний аспект у розв'язанні проблеми професійного розвитку фахівців є вирішальним, оскільки він визначає концептуальне наповнення ідеями, принципами та цінностями смисл і зміст поняття «професійний розвиток фахівців», безпосередньо впливає та теоретичні, методичні та практичні основи професійного розвитку фахівців. Відмінності стосуються насамперед і форм (професійне становлення – професіоналізація – особистісно-професійний розвиток), і об'єкта (особистість – суб'єкт діяльності – зріла особистість), і основних чинників (соціум, провідна діяльність – рівні успішного виконання діяльності – самоактуалізація) професійного розвитку.

Спільність проявляється в тому, що, по-перше, професійний розвиток стосується особистості або суб'єкта, в яких спільна основа – особа, тобто соціалізований індивід; по-друге, більшістю дослідниками визнається діяльність як провідний чинник професійного розвитку фахівця. Ці два аспекти мають виступати методологічною платформою напрацювання спільної позиції, враховуючи те, що індивідуальний світ кожної особистості як суб'єкта професійного буття неповторний, що зумовлює багатство проявів кожної особистості фахівця. Відповідно, психологічна структура особистості фахівця

залежать від конкретних історичних, культурних, соціальних і професійних відносин в українському суспільстві, оскільки вона безпосередньо формується, розвивається і вдосконалюється в процесах активної соціальної взаємодії, професійної та інших видів діяльності, особистісного, професійного та суб'єктного самоствердження та фахової самоактуалізації у професійному середовищі. Таким чином ми підкреслили основні чинники професійного розвитку – соціум, провідна діяльність – рівні успішного виконання діяльності – самоактуалізація, на які вказують більшість науковців, тобто без цих сприятливих, мінімально необхідних обставин не має практично професійного формування та розвитку будь-якого фахівця.

По-перше, зміст цих обставин залежить від багатьох суб'єктивних і об'єктивних обставин, певних передумов, закономірних, а дуже часто і ситуативних умов індивідуального, соціального та професійного буття особи, які у психології особистості прийнято називати **основними чинниками формування особистості як суб'єкта соціального буття чи соціального суб'єкта**, а ми додаємо – **а також і суб'єкта професійного буття**. Так, психологи зазначають, що людина як біологічна істота народжується один раз, як соціальна істота – особистість – двічі, а ми додаємо – але як суб'єкт – тричі. Уперше тоді, коли дитина починає говорити “Я”, відокремлюючись з оточення, протиставляючи себе іншим людям і порівнюючи себе з іншими. Ці процеси самоідентифікації відбуваються приблизно біля 3-ох років. Напевно, з цими процесами пов'язана думка японців про те, що особистість дитини формується до 3-років.

Друге народження особистості відбувається, коли в особи в основному сформувався світогляд, життєві цінності, власні моральні потреби та оцінки, провідні соціально значущі якості, властивості і риси, які роблять її відносно автономною в суспільстві та достатньо стійкою від впливу переконань інших. Це дає їй набутти відносну автономність, змогу керувати своєю поведінкою і діяльністю згідно зі своїми та суспільно прийнятими переконаннями, моральними нормами та цінностями. Тут думки різняться щодо фізичного віку другого народження: від 18 років (Україна) до 21 року (США), коли особа становиться

юридично повноцінним автономним суб'єктом соціального буття.

Третє народження – це становлення особистості (чи соціального суб'єкта) суб'єктом професійної діяльності чи професійним суб'єктом, основним проявом якого є професійна суб'єктність. Проблемі суб'єкта в різних видах діяльності відведено особливе місце в дослідженнях К.О. Абульханової-Славської, І.Д. Беха, А.М. Бойко, А.В. Брушлинського, І.А. Зязюна, Г.С. Костюка, С.Д. Максименка, В.І. Осьодла, В.А. Петровського, В.В. Рибалка, В.В. Ягупова та ін. В їхніх працях також обґрунтовано психолого-педагогічні засади формування та розвитку того, хто вчиться, як суб'єкта навчальної діяльності, який у співпраці з педагогом реалізує свій інтелектуальний, професійний та суб'єктний потенціали, розвиває себе спочатку як суб'єкт навчальної діяльності, а згодом – як творчий суб'єкт майбутньої професійної діяльності.

Суб'єктність – це, на нашу думку, право учня (студента) на власну активність, самобутність, самовизначення, самореалізацію і, врешті-решт, на самоактуалізацію в житті та професійній діяльності, з використанням власної життєвої і професійної траєкторії.

По-друге, аналіз табл. 1 показує, що науковці, практично однотайно, визначають основні чинники професійного розвитку фахівця, які є також, на думку психологів, і провідними чинниками формування особистості – біологічний, соціальний, виховний і діяльнісний [7, с. 57-63].

Отже, «Третьому народженню» особи, як професійного суб'єкта, сприяють, на нашу думку, низка чинників, зокрема – соціальний, виховний і діяльнісний. Кожен чинник формує і наповнює конкретним змістом, смислом і цінностями певну сферу суб'єкта професійної діяльності в процесі набуття професійної освіти та найголовніше – професійної діяльності. Водночас, одні з них, практично, впливають опосередковано на формування і розвиток професійного суб'єкта – соціальний, другі – частково (виховний), а треті – безпосередньо (діяльнісний) на формування, розвиток і вдосконалення фахівця. Отже, онтогенез суб'єкта професійної діяльності визначається біологічною спадковістю, онтогенез особистості – соціальною спадковістю та її соціальним буттям, а професіогенез –

цінностями, смислом, змістом і результатом професійної діяльності суб'єкта професійного буття.

Таким чином, фахівцем взагалі та найголовніше – суб'єктом професійної діяльності, зокрема, не народжуються, а стають в онтогенезі та професіогенезі відносно пізно. При цьому особливо важливо, що поняття «особистість» має передусім соціальне «навантаження», оскільки тільки в суспільстві можливе формування особистості, за його межами це неможливе, а поняття «професійний суб'єкт» чи «суб'єкт професійної діяльності» включає такі *рівні активності*: біологічну, психічну, соціальну та професійну (ось чим професійний суб'єкт і відрізняється від особистості), а також такі *рівні професійної суб'єктності*: суб'єктну диспозицію; актуалізовану професійну суб'єктність.

При цьому ми дотримуємося думки *К.О. Абульханової-Славської* про те, що *суб'єкт виступає потенціальною можливістю зміни самого себе*: у психології суб'єкт не просто суб'єкт активності, розвитку, самодіяльності, але такої міри активності, яка забезпечує його розвиток і самодіяльність, такої міри інтегрованості, яка забезпечує його розвиток і активність [2].

Безумовно, особистість не протистоїть суб'єктові, оскільки перше є стрижнем другого, тобто без соціального суб'єкта (особистості) не може бути професійного суб'єкта (професіонала). У зв'язку з цим особистість фахівця є безпосереднім відбиттям культури певного соціуму та професійного середовища. Відповідно, у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця особливу увагу слід звернути на формування і насичення його морально-духовної сфери, яка має «наповнюватися» конкретним змістом у процесах засвоєння ним певних професійних знань, фахового досвіду, набуття професійного світогляду, фахових норм і цінностей, включення до системи зв'язків і відносин, необхідних для його професійного становлення і повноцінного функціонування в фаховому середовищі, тобто становлення справжнім суб'єктом професійної діяльності. Професійна соціалізація характеризується важливим моментом: засвоєнням професійного досвіду та його «перерозподіл» до рівня особистісних, суб'єктних і професійних настанов і цінностей. Впливи соціально-професійного середовища

мають, у першу чергу, опосередкуватися рівнем власної активності фахівця у діяльності та поведінці, характером відносин з іншими фахівцями, рівнем освіченості та вихованості, індивідуальними рисами характеру, життєвими та професійними настановами тощо.

Водночас, слід пам'ятати, що особистість фахівця – це продукт не тільки впливу ззовні, а вона насамперед вона розвивається та вдосконалюється в процесі власної активної діяльності людини як суб'єкта діяльності. Зв'язок між поведінкою, діяльністю й особистістю був найбільш чітко підкреслений О.М. Леонтьєвим, С.Л. Рубінштейном і Г.С. Костюком. Вони особливо підкреслювали власну активну діяльність людини як одному з основних чинників формування особистості. За психологічними теоріями С.Л. Рубінштейна та О.М. Леонтьєва, особистість формується в діяльності та народжується з діяльності. Особистість, на їхню думку, виступає, з одного боку, як умова діяльності, а з іншого – як продукт діяльності. О.Г. Асмолов стверджує, що «справжньою основою і рушійною силою розвитку особистості є спільна діяльність, в якій відбувається соціалізація особистості, засвоєння заданих соціальних ролей» [4, с. 6].

Ці чинники, насамперед діяльнісний, мають формувати, а згодом і розвивати *суб'єкта професійної діяльності, провідними якостями, рисами та проявами якого* є, на нашу думку, такі:

– свідома активність, яка безпосередньо спрямована на професійну діяльність і на самоактуалізацію в ній;

– свідома включеність особи, як суб'єкта професійної діяльності, у систему суспільно-виробничих відносин шляхом виконання конкретних посадових компетенцій у певному професійному середовищі;

– ступінь сформованості провідних психічних властивостей та якостей як представника певного професійного середовища та конкретного фахівця; це, насамперед, сформованість професійно важливих якостей – професійної свідомості та самосвідомості, фахової Я-концепції, системи індивідуальних цінностей професійної діяльності та фахового буття, професійна суб'єктність;

– свідома цілеспрямована саморегуляція, самоорганізація та

самодетермінація своєї професійної поведінки й діяльності як професійного суб'єкта;

– здатність і готовність нести усвідомлено повну відповідальність за результати, а також і наслідки своїх дій, вчинків, поведінки і діяльності у межах виконання своїх посадових компетенцій як фахівця;

– професійна суб'єктність, тобто професійна підготовленість, суб'єктна готовність і фахова здатність бути суб'єктом професійної діяльності у певному професійному середовищі.

Отже, аналіз змісту професійного розвитку фахівців показує, цей складний психічно-, соціально-, професійно- та фахово зумовлений процес насамперед має суто індивідуалізований – суб'єктний – характер, а його особливість визначається специфікою фаху та активністю фахівця в професії. Узагальнено такий методологічний підхід називається *суб'єктно-діяльнісним*, який в себе включає провідні ідеї та принципи багатьох інших методологічних підходів – системного, діяльнісного, компетентнісного, особистісно-орієнтованого, модульного тощо, а також вимоги таких методологічних принципів як системності, активності, розвитку, детермінізму, суб'єктності, єдності свідомості та діяльності.

Ми вважаємо, що найбільш продуктивним для усвідомлення проблеми професійного розвитку фахівців є суб'єктно-діяльнісний підхід, що спирається на аналіз її діяльності у фаховому середовищі, вплив професійної діяльності на формування провідних рис фахівця. Суспільні умови, які існують в українському суспільстві, визначають провідні його якості не самі по собі, а завдяки його діям, загалом – професійної діяльності. Водночас, слід пам'ятати, що будь-який фахівець виступає як соціальна постать певного соціуму. У зв'язку з цим особистість фахівця має розглядатися не лише в діяльнісному, а й додатково соціально-психолого-індивідуальному плані, тобто як суб'єкта соціального буття, суб'єкта професійної діяльності та суб'єкта індивідуальної життєдіяльності.

Але, завжди слід пам'ятати про вирішальний вплив професійної діяльності на професійне становлення та згодом і на професійний розвиток фахівця. У зв'язку з цим найбільш перспективним напрямом психологічного обґрунтування

проблеми професіоналізму є, на нашу думку, її дослідження у нерозривному зв'язку з розвитком особистості як суб'єкта професійної діяльності протягом набуття професійної освіти та наступної фахової діяльності. Цей аспект є принциповим, оскільки не особистість визначає фахову діяльність, і не фахова діяльність визначає особистість, а суб'єкт професійно-фахової діяльності знаходить оптимальне співвідношення її зовнішньої та внутрішньої детермінацій, стандартизації фахової діяльності та необхідності творчості в ній, регламентації та нормативності посадових компетенцій фахівця та творчої природи особистості: «Особистість, як суб'єкт, випрацює індивідуальний спосіб організації діяльності. Цей спосіб відповідає якостям особистості, її ставленню до діяльності... і вимогам, об'єктивним характеристикам власне даного виду діяльності. Спосіб діяльності є більш менш оптимальним інтегралом, композицією цих основних параметрів. Суб'єкт є інтегруючою, центральною, координуючою інстанцією діяльності. Він погоджує всю систему своїх індивідних, психофізіологічних, психічних і, врешті-решт, особистісних можливостей, особливостей з умовами та вимогами діяльності не парціально, а цілісно» [1, с. 91].

Такий підхід є, на нашу думку, методологічно обґрунтованим, оскільки особистість фахівця і його діяльність усвідомлюються, сприймаються і досліджуються в комплексі. Але при цьому слід мати на увазі такий принциповий аспект: особистість не підпорядковується діяльності, а свідомо визначає її цілі, зміст, методи, технології, засоби та результат, а при необхідності вносить до них певні необхідні корективи. У зв'язку з цим ми наголошуємо про індивідуальний стиль професійної діяльності та про отримання такого результату, який відповідає суб'єктивним очікуванням конкретного фахівця.

А психологічними механізмами регуляції цієї діяльності виступають самооцінка, саморефлексія, саморегуляція та самодетермінація фахівця, які безпосередньо залежать від розвиненості його особистісних, професійно важливих та індивідуально-психічних якостей, фахової компетентності і професійного досвіду, що проявляється у професіоналізмі діяльності. Це свідчить

про те, що практична діяльність обумовлена багатьма чинниками, серед яких провідними є особистісні та суб'єктні як особистості та фахівця, професійні як представника конкретної професії, фахові як суб'єкта конкретного фаху, а також і об'єктивними чинниками, які впливають із умов здійснення професійної діяльності. Наприклад, у концепціях професіоналізму О.О. Бодальова, Є.О. Клімова, Н.В. Кузьміної, А.К. Маркової, Л.М. Мітіної, А.О. Реана, В.Д. Шадрикова відмічається, що характеристики особистості істотно впливають на результати діяльності саме в процесі професіоналізації особистості як фахівця, тобто його становлення професіоналом.

«Професіонал – це суб'єкт професійної діяльності, який має високі показники професіоналізму особистості і діяльності, високий професійний і соціальний статус, динамічно розвивальну систему особистісної та діяльнісної нормативної регуляції, постійно націлений на саморозвиток і самовдосконалення, особистісне і професійне досягнення, які мають соціально-позитивне значення» [3, с.184].

Отже, в останньому визначенні на основі провідного методологічного принципу психологічної науки – єдності особистості та діяльності – **професіонал** розуміється як система двох важливих складових: професіоналізм особистості і професіоналізм діяльності:

«Професіоналізм діяльності – якісна характеристика **суб'єкта праці** (виділення наше), яка відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність професійних навичок і вмінь, у тому числі й таких, які ґрунтуються на творчому вирішенні, володіння сучасними алгоритмами і способами вирішення професійних задач, що дозволяє здійснювати діяльність з високою і стабільною продуктивністю.

Професіоналізм особистості – якісна характеристика **суб'єкта праці**, яка відображає високий рівень професійно важливих і особистісно-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень креативності, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток фахівця» [3, с.174].

У процесі професіоналізації фахівців суттєвим є, на нашу думку, те, що об'єктом розвитку є, згідно зі суб'єктно-діяльнісним підходом, суб'єкт діяльності – фахівець, який у залежності від успішності виконання діяльності проходять чотири стадії професіоналізації – профадаптації, первинної і вторинної професіоналізації, майстерності.

Основними *психологічними показниками професіоналізму фахівця*, які дозволяють йому успішно працювати, є, на нашу думку, такі:

– суб'єктна компетентність як фахівця та представника певного професійного середовища;

– професійна компетентність як представника конкретного виду професійної діяльності;

– фахова компетентність як представника конкретного фаху, тобто спеціалізація в конкретній професії;

– розвиненість суб'єктних і професійно важливих якостей і рис як фахівця конкретного виду діяльності;

– чітке усвідомлення ієрархії цілей професійної діяльності та їх цілеспрямована свідомо реалізація;

– володіння сучасними фаховими технологіями, методиками та засобами реалізації посадових компетенцій як суб'єкта професійної діяльності;

– низький рівень залежності в процесі реалізації посадових компетенцій від зовнішніх чинників і обставин;

– успішність, продуктивність та ефективність професійної діяльності.

Отже, система професійного розвитку має бути орієнтовна на ці психологічні показники професіоналізму фахівця та їх цілеспрямований розвиток. Зокрема, за такими завданнями:

– розширення, збагачення та постійне наповнення новим змістом професійної та фахової спрямованості особистості;

– збагачення професійного та фахового досвіду;

– розвиток складних спеціальних здатностей і пізнавальних процесів, які необхідні для успішної реалізації посадових компетенцій;

– постійний розвиток особистісної, професійної та психологічної готовності фахівця до цілеспрямованої професійної діяльності на сучасному ринку праці.

Отже, ці зміни стосуються як особистісної, так і професійної сфер фахівця. У зв'язку з цим ми наголошуємо про *суб'єктно-професійний розвиток фахівця*, що представляє процес розвитку особистості в професійному середовищі, який орієнтований на повну актуалізацію її духовного, когнітивного, професійного та фахового видів потенціалу як конкретного фахівця у професійній діяльності та на досягнення суттєвих результатів у ній.

Основні висновки: професійний розвиток особистості фахівця – це:

– мета, смисл і цінність професійної культури фахівця як особистості та як конкретного фахівця;

– складний, суперечливий і багатогранний процес, який складається з особистісного, професійного та фахового розвитку, детермінований, як правило, соціальними, професійно-технологічними, віковими, особистісними, провідними індивідуально-психічними, професійно важливими та фаховими якостями та рисами, має відкритий, нерівномірний і гетерохронний характер;

– результат постійного пошуку відповіді щодо сутності суперечностей (зовнішні та внутрішньоособистісні), які постійно виникають у професійній діяльності, та намагання фахівця їх вирішити або зняти;

– необхідна умова успішної професійної діяльності фахівця;

– необхідна умова особистісної та професійної самоактуалізації фахівця в професійній і фаховій діяльності.

Водночас персональний професійний розвиток фахівця має свою межу і пов'язаний з подоланням ним певних зовнішніх і внутрішніх психологічних бар'єрів.

Перспективні напрями подальших наукових пошуків:

1) зміст, особливості і результативність процесу професійного розвитку конкретної групи фахівців;

3) розвиток психічних утворень, які мають неповторний характер і складають основу індивідуального стилю професійної діяльності фахівця.

Список літератури:

1. Абульханова-Славская К.А. Акмеологическое понимание субъекта / К.А. Абульханова-Славская // Основы общей и прикладной акмеологии. – М. : РАГС, 1995. – С. 85-108.
2. Абульханова К. О. Методологічне значення категорії суб'єкта для сучасної психології / К. О. Абульханова // Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії / О. А. Донченко [та ін.] ; заг. ред. В. О. Татенко. – К. : Либідь, 2006. – С. 37–51.
3. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала : [текст] / А.А. Деркач. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
4. Завалишина Д.Н. Практическое мышление: Специфика и проблемы развития : [монография] / Д.Н. Завалишина. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 376 с.
5. Поваренков Ю.П. Психология становления профессионала : [учеб. пособие] / Ю.П. Поваренков. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2000. – 98 с.
6. Психология : [словарь] / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевського. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с. - 6
7. Ягупов В.В. Військова психологія : [підручник] / В.В. Ягупов. – К. : Тандем, 2004. – 656 с.